

Egzistencijalni motivi u" Zapisima iz podzemlja" F. M. Dostojevskog

Leventić, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:913311>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i filozofije

Lucija Leventić

Egzistencijalni motivi u *Zapisima iz podzemlja* F. M. Dostojevskog

Završni rad

doc. dr. sc. Martina Volarević

Osijek, 2020.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Lucija Leventić

Egzistencijalni motivi u *Zapisima iz podzemlja* F. M. Dostojevskog

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje: filozofija,
znanstvena grana: estetika

Filozofija

doc. dr. sc. Martina Volarević

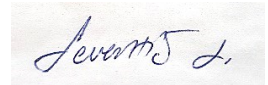
Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

U Osijeku, 18. rujna 2020.

Lucija Leventić, 0122227509

A rectangular stamp containing a handwritten signature in blue ink. The signature is written in a cursive style and appears to read 'Leventić L.'.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. FILOZOFIJA SØRENA KIERKEGAARDA	3
2.1. ESTETSKI STADIJ	4
2.2. ETIČKI STADIJ.....	5
2.3. RELIGIOZNI STADIJ	7
3. ANALIZA <i>ZAPISA IZ PODZEMLJA</i>	9
3.1. FABULA I SIŽE	9
3.2. VRIJEME I PROSTOR.....	10
3.3. PRIPOVJEDAČ I FOKALIZACIJA.....	10
3.4. KARAKTERIZACIJA LIKOVA.....	11
4. EGZISTENCIJALNI MOTIVI U ZAPISIMA IZ PODZEMLJA.....	13
5. ZAKLJUČAK	18
6. LITERATURA.....	20

SAŽETAK

Ovaj rad iznijet će egzistencijalne motive u djelu Fjodora Mihajloviča Dostojevskog *Zapisi iz podzemlja*. Djelo sadrži motive karakteristične za filozofiju Sørenea Kierkegaarda i zbog toga će se motivi djela analizirati na temelju elemenata njegove filozofije. Usporedna analiza *Zapisa iz podzemlja* najviše će se temeljiti na Kierkegaardovom djelu *Ili-ili*, koje je svojevrsna sinteza njegove filozofije. Prikazat će se narav Kierkegaardove filozofije te temeljne karakteristike njegovih egzistencijalnih misli ključnih za daljnju analizu. Uz to će se iznijeti i književna analiza samih *Zapisa iz podzemlja*. Na samome kraju prikazat će se usporedna analiza *Zapisa iz podzemlja* te Kierkegaardove filozofije kako bi se istaknuli egzistencijalni motivi u djelu.

Ključne riječi: Dostojevski, *Zapisi iz podzemlja*, Kierkegaard, *Ili-ili*, egzistencijalni motivi

1. UVOD

F. M. Dostojevski ostavio je utjecaj na brojne pisce i njihova djela. Piše o pitanjima koja su aktualna još i danas. Poznat je kao pisac čija djela obiluju filozofskim temama te psihološkim analizama. Nietzsche ga je smatrao izvanrednim *psihologom* i piscem unatoč tome što se razilaze u religijskim i moralnim svjetonazorima¹. U tome duhu o Dostojevskom govori i sam Lav Šestov, ruski filozof: „Dostojevski nema što da nauči od filozofije, ali dok na svijetu bude filozofa, uvijek će imati što da nauče od Dostojevskog.“² Djela F. M. Dostojevskog poznata su po svojem obilju filozofskih, odnosno egzistencijalnih motiva. Iz tog razloga, ovaj rad će prikazati egzistencijalne motive u njegovom djelu *Zapisi iz podzemlja*. Prvi dio *Zapisa iz podzemlja* zvan *Podzemlje*, pisan je tijekom siječnja i veljače 1864. godine, a drugi dio, pod nazivom *U povodu mrokog snijega*, pisan je od ožujka do svibnja iste godine. Dostojevski se, u navedenom razdoblju stvaranja djela, nalazio u teškim prilikama zbog bolesti te smrti njegove žene. Sama tema, struktura i način pisanja djelomično su motivirani potresnim događajima iz njegova života.³

Analiza egzistencijalnih motiva u navedenom romanu oslanjat će se na filozofiju Sorena Kierkegaarda budući da *Zapisi iz podzemlja* obiluju Kierkegaardovim filozofskim stavovima. To bi značilo da *Zapisi iz podzemlja* sadrže egzistencijalne motive, iako je roman jedan od temeljnih djela ruskog realizma⁴. Søren Kierkegaard, poznat i kao *otac egzistencijalizma*, smatra da svaka osoba mora razviti jasnu svijest o svojem životnom stanju. Čovjek tek nakon osviještenja može odrediti vlastiti životni put. Individualna i bezuvjetna predanost životnom putu, kojeg čovjek slobodno bira, za Kierkegaarda je temelj prave egzistencije svakog pojedinca. Prava egzistencija za Kierkegaarda znači izabiranje Boga kao istinu vlastitog postojanja. Može se reći da je postavio određene temelje za buduća egzistencijalna promišljanja dvadesetog stoljeća. Filozofi egzistencijalne filozofije dvadesetog stoljeća slijede njegove stavove o individualnoj odgovornosti, slobodi i svijest o apsurdnoj naravi egzistencije, iako se odvajaju od religijske naravi Kierkegaardove filozofije⁵.

¹ Krešo Čvrljak, »Životna filozofija likova u romanima F. M. Dostojevskog. Jedan pogled iz današnje perspektive.«, *Crkva u svijetu* 4 (2/1969), str. 181-194., na str. 181-182.

² Čvrljak, »Životna filozofija likova u romanima F. M. Dostojevskog. Jedan pogled iz današnje perspektive.«, str. 182.

³ Zlatko Crnković, »Napomena«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str. 391-392.

⁴ Prema *Teoriji književnosti* M. Solara, F. M. Dostojevski smatra se jednim od najvažnijih predstavnika realizma. Ostavio je djela visoke umjetničke vrijednosti koja su ujedno i preteča modernog romana. Moderni roman je opreka realističnom, krši književne konvencije te popularizira filozofske rasprave u vidu proznog djela.

⁵ Michael Watts, *Kierkegaard* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), str. 5-6.

Upravo se u *vjerskom* aspektu najviše slažu Kierkegaardova filozofija i stvaralaštvo Dostojevskog čije likove obilježava „alternativa da se opredijele za Boga ili đavla“⁶. Zbog navedenog opisa karaktera djela Dostojevskog, u kojima je religija sinteza do koje dolazi⁷, odabire se Kierkegaardova filozofija kao analogna *Zapisima iz podzemlja*. Religija za Kierkegaarda i Dostojevskog ima istu ulogu. Ona je za njih sinteza životnog puta. Uloga religije u Kierkegaarda najviše se može uočiti u njegovim stadijima ljudskog života, a pogotovo u religioznom stadiju. Uz to, postoje i drugi stavovi Kierkegaardove filozofije koji su usko povezani sa *Zapisima iz podzemlja*. Dakle, uz vjerski aspekt njegove filozofije može se uočiti i uloga subjektivnosti, individualnosti, stanja tjeskobe i očaja s kojima će se također usporedno analizirati *Zapisi iz podzemlja*.

⁶ Krešo Čvrljak, »Životna filozofija likova u romanima F. M. Dostojevskog. Jedan pogled iz današnje perspektive.«, *Crkva u svijetu* 4 (2/1969), str. 181-194., na str. 183.

⁷ Trajče Stojanov, »Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)«, *Diacovensia: teološki prilozi* 18 (1/2010), str. 197-208, na str. 197-198.

2. FILOZOFIJA SØRENA KIERKEGAARDA

Budući da se analiza egzistencijalnih motiva *Zapisa iz podzemlja* oslanja na filozofiju Søren Kierkegaarda, potrebno je uputiti u temeljne pojmove i teme Kierkegaardove filozofije. Søren Kierkegaard tvrdi da prava istina leži u subjektivnosti te iz tog razloga kritizira sve racionalne i sistematizirane filozofije⁸. Promatrajući modusi mišljenja su, za Kierkegaarda, nedorasli shvaćanju ljudskog iskustva. Ljudska istina je nešto što se stalno događa te zato Kierkegaard tvrdi da je iskonska ljudska istina njihova egzistencija. Prema Kierkegaardu biće ne može pronaći istinu odvojenu od subjektivnog iskustva vlastitog postojanja. Njegova egzistencija temelj je onoga što je on. Egzistencija je njegova bit, a definirana je vrijednostima koje određuju njegov život⁹. U čovjeka njegovo postojanje leži unutar istine koja se odnosi na subjektivno iskustvo. Egzistencija je stoga *uranjanje* u subjektivne unutarnje aktivnosti i otkrivanja istine o samom sebi u već postojećim istinama. Objektivna istina se, još od Platona, definira kao istina kroz određeno postavljene teorije i kriterije kako bi se odredilo što je lažna, a što istinita tvrdnja. Stoga, prema Kierkegaardu, takve teorijske i faktičke objektivne istine zanemaruju iskonsku bit čovjeka i njegovu egzistenciju koja je različita za svakog pojedinca. Budući da svaki pojedinac različito egzistira tako su i svačije egzistencije različite te ih je prema Kierkegaardu nemoguće objektivizirati.

Søren Kierkegaard u djelu *Concluding Unscientific Postscript* navodi da za objektivno razmišljanje istina postaje objekt, a samim time zanemaruje se subjekt. Za subjektivnu istinu cilj je da subjekt produbi sebe u samoj svojoj subjektivnosti¹⁰. Dakle, prema Kierkegaardu, objektivne istine činjenice su naše egzistencije (koje poznajemo samo mi i Bog), a subjektivne su način našeg postojanja tj. egzistencije¹¹. Može se zaključiti da se pravi značaj ljudskog postojanja razumije samo u vidu vrijednosti što određuju životne odluke donesene tijekom našeg egzistiranja. To bi značilo da je za Kierkegaarda egzistencija kategorija koja se veže za slobodnu volju pojedinca tj. za slobodno biranje. Slobodnim izborom pojedinac se odmiče od univerzalnosti mase te postaje individua. Søren Kierkegaard u djelu *The Point of View* navodi da se u masi, osim što se gubi individualnost, gubi i sam osjećaj odgovornosti kojeg pojedinac kao takav mora osjećati. Smatra da se sama odgovornost u masi umanjuje te se na taj način olakšava osjećaj odgovornosti

⁸ Michael Watts, *Kierkegaard* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), na str. 82.

⁹ Watts, *Kierkegaard*, str. 82.

¹⁰ Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript to the Philosophical Crumbs*, edited and translated by Alastair Hannay (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), na str. 163.

¹¹ Michael Watts, *Kierkegaard* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), str. 79-82.

pojedincu. Čovjek se ne aktualizira kroz univerzalnu masu, on je više od toga. Ljudski individuum može se povezati s Bogom, a samim time se samoaktualizira te postaje slobodnim¹².

Teorija ljudske individualnosti Sorena Kierkegaarda najviše se može iskazati kroz tri stadija ljudskog života. Čovjek je slobodan birati u kojem će stadiju biti, međutim najviši stadij je, kako je već i ukazano na to, onaj u kojem se pojedinac okreće k Bogu. Friedrich Coplestone navodi da Kierkegaard, kao i Hegel, izlaže svoju dijalektiku. Utoliko se može uočiti utjecaj Klasičnog njemačkog idealizma na razvoj Kierkegaardove misli. Međutim, kako navodi Coplestone, Kierkegaardova dijalektika bitno se razlikuje od Hegelove. Kierkegaardova tri stadija iznose proces u kojem se pojedinac razvija u svojoj individualnosti, a ne u stadije univerzalnog razvoja povijesti, kako je to u Hegelovom slučaju. Umjesto hegelijanske geneze dijalektičkog razvoja povijesti koji se mora svršiti u sintezi, kod Kierkegaarda čovjek sam odabire u kojem će stadiju opstojati. Stoga, u tome duhu, Kierkegaard razvija svoju netradicionalnu dijalektičku misao, odnosno estetski, etički i religiozni stadij ljudskog života¹³.

2.1. ESTETSKI STADIJ

Prvi stadij je estetski stadij. Čovjekom koji je u estetskom stadiju upravljaju osjeti te emocije. On je impulzivan i vođen je hedonističkim svjetonazorom: „Želja, prisutna u ovom stadijumu, samo kao naslućivanje same sebe, nepokretna je, mirna, jedino blago ljuljka na neobjašnjivom unutrašnjom emocijom, kao što je život biljke vezan za zemlju, tako je i želja utonula u čisto trenutnoj čežnji“¹⁴. To bi značilo da su želje čovjeka u estetskom stadiju samo prolazna čežnja te da živi za trenutno ispunjenje osjetilnih želja i zadovoljstava. Budući da živi za trenutno ispunjenje želja, estetičar ne posjeduje prava znanja. Njegova znanja su ograničena i relativna jer živi isključivo za trenutak.¹⁵U djelu *Concluding Unscientific Postscript* Kierkegaard navodi da je estetičar mogućnost postojanja. Estetičar je mogućnost postojanja jer u estetskom stadiju čovjek ostaje u djetinjem stanju eksperimentiranja s vlastitim mogućnostima bježeći od samospoznaje i vlastite aktualnosti. Søren Kierkegaard ne poriče da je i za ovaj stadij potreban svojevrsni duhovni talent, no jasno je da on nije dovoljno razvijen. Svaki čovjek ima prirodnu potrebu sebi stvoriti pogled na život. Dakle, čovjek neovisno o svojim sposobnostima stvara predstavu o smislu života¹⁶

¹² Frederick Copleston, »Post-Kantian idealist systems«, u: Frederick Copleston, *A History of Philosophy volume 7, Modern Philosophy: From the Post-Kantian Idealists to Marx, Kierkegaard and Nietzsche*, (New York: Image Books Doubleday, 1994), na str. 335.

¹³ Copleston, »Post-Kantian idealist systems«, str. 341.

¹⁴ Søren Kierkegaard, *Ili -Ili*, preveo s njemačkog Milan Tabaković, (Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost, 1990), na str. 74.

¹⁵ Kierkegaard, *Ili -Ili*, str. 592.

¹⁶ Ibid., str. 593.

pa tako i estetičar. Međutim, njegovi ciljevi izričito se sastoje jedino od uživanja tijekom života. Zato kao primjer estetske egzistencije Kierkegaard navodi lik Don Juana. Smatra da je Don Juan izraz demonskog. Demonski čovjek je čovjek koji je izdvojen iz svijeta, osjeća „strah od dobrog“ te se više ni ne želi boriti protiv zla¹⁷. Don Juan je zavodnik čija je ljubav isključivo osjetilna, a ne duševna. Osjetilna ljubav za njega je samo trenutnog postojanja te ona brzo iščezava. Također, Don Juanovi zavodnički postupci izraz su prolaznih životnih zadovoljstava.¹⁸

Primarni problem je taj što samo uživanje života zahtijeva određeni uvjet koji je van individue ili je u individui, ali ne ovisi o njejoj volji.¹⁹ Estetičarove želje nikada ne proizlaze iz njega samog, već iz nekih vanjskih čimbenika. U vanjske čimbenike kojima se estetičar zadovoljava spadaju ugled, bogatstvo, ljepota, zdravlje sl. Kierkegaard navodi da su ugled i bogatstvo ono što ne izgrađuje čovjeka, jer time on ne razvija svoje vlastite mogućnosti. Estetičar takvim životnim tendencijama hrli isključivo k prolaznim stvarima koje su van njega samog. Isto tako, smatra apsurdnim težiti k zdravlju i ljepoti budući da su to vrlo krhki i promjenjivi elementi života²⁰. Dakle, estetičar traži svoje uzore izvan sebe te u isto vrijeme smatra da je, ono što pripada njegovom *vlastitom ja*, puki slučaj. Zato se prema *vlastitom ja* i odnosi tako da ga nastoji zadovoljiti ispunjavanjem trenutnih želja. Estetičar sam nije svjestan slobode izbora budući da su svi elementi njegova *vlastitog ja* slučajnost.

2.2. ETIČKI STADIJ

U etičkom stadiju čovjek prihvaća određene moralne standarde te obveze koje mu nalaže vlastiti razum. Tim postupcima etičar daje svojevrstnu dosljednost svojem životnom putu²¹. Prema sljedećem navodu iz djela *Ili-ili* može se uočiti bitna razlika etičara od estetičara: „etički čovjek se usuđuje upotrijebiti izraz kako je vlastiti redaktor, ali on je ujedno potpuno svjestan činjenice da je odgovoran redaktor; odgovoran pred samim sobom u osobnom smislu, utoliko što njegov izbor može imati presudan utjecaj za njega samog“²². Dakle, etičar je svjestan kako bira određeni put svojeg života i određena moralna načela zbog *vlastitog ja*. On je svjestan da njegove pripadnosti

¹⁷ Søren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, preveo Milan Tabaković, (Beograd: Ideje, 1974), str. 101.

¹⁸ Michael Watts, *Kierkegaard* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), str. 89-91.

¹⁹ Ibid., str.593.

²⁰ Ibid., str.594-596.

²¹ Frederick Copleston, »Post-Kantian idealist systems«, u: Frederick Copleston, *A History of Philosophy volume 7, Modern Philosophy: From the Post-Kantian Idealists to Marx, Kierkegaard and Nietzsche*,(New York: Image Books Doubleday, 1994), na str. 345.

²² Søren Kierkegaard, *Ili -Ili*, preveo s njemačkog Milan Tabaković, (Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost,1990), na str.672.

vlastitom Ja nisu puka slučajnost, već rezultat njegovog izbora. Kierkegaard smatra da se ljepota života uočava tek kada ga se sagleda iz etičke perspektive²³.

Don Juana, koji predstavlja razvratnika, bira kao primjer estetskog čovjeka, a Sokrata uzima kao primjer etičkog. Sokrat predstavlja tip etičara jer je dosljedno slijedio obveze koje mu je nalagao razum do kraja svojega života. Također, Sokrat stupa u brak što je još jedna od karakteristika etičkog čovjeka prema Kierkegaardu. On odbacuje prolaznu privlačnosti i ulazi u stanje braka te tako prihvaćajući sve svoje obveze koje brak donosi kao etička institucija. Isto tako, Sokrat se žrtvuje u svrhu univerzalnih moralnih zakona.²⁴ Dakle, Kierkegaard zapravo navodi da etički stadij ima svoje tragične heroje (kakav je i sam Sokrat).

Međutim, pravi etički život dolazi u trenutku očajanja gdje se čovjeku, u jednom trenutku, budi samosvijest. Čovjek koji nije osjetio *buđenje* samosvijesti imao je lažno očajanje te nije etički izabrao sebe.²⁵ Očajanje omogućuje čovjeku pronalazak *vlastitog ja* u samome sebi, a kojeg bi estetičar pronalazio van *vlastitog ja* i u trenutnim zadovoljstvima. Kierkegaard u djelu *Bolest na smrt* navodi da je očajanje bolest duha te da je prava božanska sreća oboljeti od takve bolesti. Razlog tome je, kako je već navedeno, potencijalno buđenje samosvijesti. Očajanja su prirodno urođena ljudima te mogu biti svjesna i nesvjesna, odnosno ona određuju je li individua svjesna svojeg očajanja ili nije. Čovjek, koji je samosvjestan, ima više volje i *vlastitog ja*. *Vlastito ja* je sinteza beskonačnosti i konačnosti. Zadatak sinteze je da *ja* postane samo sobom što se ostvaruje odnosom prema Bogu. Dakle, očajanje se javlja kada je čovjek u nemogućnosti ostvarenja odnosa prema Bogu, a samim time njegovo *ja* nije svjesno sebe.²⁶

U djelu *Fear and Trembling*, Kierkegaard uzima biblijsku priču o Abrahamu koja simbolizira *teleološki prekid etičkog*²⁷. Kierkegaard smatra da je Abraham mogao birati hoće li ostati u etičkom stadiju ili će se okrenuti Bogu. Da je ostao u etičkom stadiju ne bi slušao Božje riječi te doveo svoga sina na žrtvu. Etička bi dužnost Abrahamu nalagala da ne ubije vlastitog sina, što je prema

²³ Kierkegaard, *Ili -Ili*, str.687.

²⁴ Frederick Copleston, »Post-Kantian idealist systems«, u: Frederick Copleston, *A History of Philosophy volume 7, Modern Philosophy: From the Post-Kantian Idealists to Marx, Kierkegaard and Nietzsche*, (New York: Image Books Doubleday, 1994), na str. 343.

²⁵ Copleston, »Post-Kantian idealist systems«,383.

²⁶ Søren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, preveo Milan Tabaković, (Beograd: Ideje, 1974), str. 18-22.

²⁷ Søren Kierkegaard, »Fear and Trembling«, u: Søren Kierkegaard *Fear and Trembling, Repetition*, Edited and Translated by. Howard V. Hong and Edna H. Hong with Introduction and Notes (New Jersey: Princeton University Press, 1983), str.66.

općim zakonima ispravno. Međutim, Abraham se okreće Bogu te se uzda u njega, zapostavlja etička načela, a samim tim činom prelazi u religiozni stadij.

2.3. RELIGIOZNI STADIJ

Religiozni stadij je najviši stadij egzistencije u kojem se čovjek okreće k Bogu. U poglavlju o *Etičkom stadiju* naveden je Kierkegaardov primjer gdje objašnjava prijelaz iz etičkog u religiozni stadij prema biblijskoj priči o Abrahamu. Jasno je da se Abraham nalazi na njihovom razmeđu, ali ipak odabire religiozni kao najviši stadij čovjeka. Tako se i svaki čovjek, prema Kierkegaardu, može naći na svojevrsnom razmeđu odabira. Prije okretanja Bogu čovjek se nalazi u stanjima očajanja i tjeskobe. Čovjek se u etičkom stadiju uhvati u koštac sa svojom egzistencijom te shvati da se njegova etička načela egzistencije ne slažu s onime što duboko osjeća u svojoj duši. Takvo stanje čovjeka dovodi do očaja, koje je za Kierkegaarda kršćanska kategorija. Iz očaja se može pojaviti *skok k vjeri*²⁸. Već je ranije navedeno da se s očajanjem javlja i samosvijest. Tada se i događa *skok vjeri*, jer čovjek shvaća da je osim tjelesnog i duhovno biće. Čovjek tada odabire Boga, a time njegovo *ja* postaje *vlastito*. Søren Kierkegaard u djelu *Bolest na smrt* navodi da je formula za svako očajanje želja za samooslobađanjem. Odabir Boga je korak nakon očajanja kojim se dolazi do samooslobađanja.²⁹ Uz očajanje, čovjek se može nalaziti i u stanju tjeskobe. Rođenje tjeskobe čovječanstva Kierkegaard pripisuje Adamu u Edenskom vrtu. Adam se na početku nalazi u nevinom neznanju. Tada, za Kierkegaarda, Adamov duh *sanja*, ali u isto vrijeme on ga i osjeća i sluti da postoji.

U djelu *The concept of Anxiety* Kierkegaard navodi da u nevinosti čovjek nije kvalificiran kao duh, ali je kao neposredno jedinstvo sa svojim prirodnim stanjem. U prirodnom stanju čovjek je u nevinosti, a nevinost za Kierkegaarda predstavlja neznanje. Duh u neznanju projicira vlastitu ništavnu stvarnost. Tako se čovjeku javlja osjećaj neotkrivenosti.³⁰ Zbog osjećaja nečeg *još neotkrivenog*, Adamu se javlja prvotna tjeskoba. Božja zabrana u Adamu budi osjećaj slobode, a sami osjećaj slobode budi tjeskobu. U tom trenutku javlja se tjeskoba čovječanstva. Dakle, Adamovim primjerom Kierkegaard ukazuje da se tjeskoba javlja u trenutku kada čovjek shvaća da ima priliku slobodno birati. Tada Adamova nevinost stoji na korak od grijeha i kršenja Božjih riječi, a njegovo nevino stanje je ukaljano osjećajem krivnje i tjeskobe. Prema tom primjeru

²⁸ Michael Watts, *Kierkegaard* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), str. 202.

²⁹ Søren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, preveo Milan Tabaković, (Beograd: Ideje, 1974), na str. XXI.

³⁰ Søren Kierkegaard, *The Concept of Anxiety*, edited and translated by Reidar Thomte in collaboration with Albert B. Andersson (New Jersey: Princeton University Press, 1980), na str.41.

zaključuje se da je tjeskoba motivirajući stavak ljudskog grijeha³¹. Međutim, tjeskoba i očajanje mogu se prevladati okretanjem Bogu. Sljedeći navod ukazuje na Kierkegaardovu definiciju grijeha: „Grieh je: Pred bogom očajnički ne željeti biti samim sobom ili pred bogom željeti biti samim sobom“³². Uz to što definira grijeh jasno ukazuje i na narav odnosa čovjeka i Boga te da čovjek ne može bez Božjeg vodstva. Dakle, može se zaključiti da je religiozni stadij onaj u kojem se čovjek *udružuje* s Bogom.

³¹ Michael Watts, *Kierkegaard* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), str. 157-162.

³² Søren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, preveo Milan Tabaković, (Beograd: Ideje, 1974), na str. 63.

3. ANALIZA ZAPISA IZ PODZEMLJA

Prije usporedne analize motiva *Zapisa iz podzemlja* s Kierkegaardovom filozofijom, potrebno je izvršiti analizu samog romana. Analiza književnog djela prema *Teoriji književnosti* Milivoja Solara znači raščlanjivanje djela na njegove sastavnice da bi se sagledala složena cjelina nekog književnog djela³³. Vanjsku kompoziciju *Zapisa iz podzemlja* čine dva dijela romana. Prvi dio, pod nazivom *Podzemlje*, čine jedanaest poglavlja. Drugi dio, naziva *U povodu mokroga snijega*, čine deset poglavlja. U sljedećem poglavlju rada iznijet će se tema, motivi te motivacija djela u vidu usporedne analize s filozofskim stavovima Sorena Kierkegarda. Stoga će se u ovome poglavlju, zbog jasnijeg upućivanja u same filozofske motive djela, iznijeti ostali elementi analize.

3.1. FABULA I SIŽE

U pripovjednim književnim djelima uvodi se distinkcija između fabule i sižea. Siže se određuje kao slijed događaja onakav kakav je u djelu te ukazuje na način kako je priča ispričana. Fabula je, s druge strane, niz događaja kako bi se mogli dogoditi i u stvarnosti.³⁴ Prema tome, fabula zastupa određeni vremenski slijed te kauzalitet koji je moguć i u izvanknjiževnoj stvarnosti.

Fabula i siže u *Zapisa iz podzemlja* se ne podudaraju. U prvome dijelu romana subjekt je stariji i svojim iskustvom objašnjava te interpretira događaje koji su se dogodili u mladosti. Objašnjava i trenutno stanje koje je motivirano događajima iz prošlosti. Drugi dio romana posvećen je prepričavanjem subjektivnih događaja iz prošlosti, koji su ga obilježili u sadašnjosti: „U ono vrijeme imao sam samo dvadeset i četiri godine. Život mi je već tada bio sumoran, neuredan i do podivljivosti osamljen.“³⁵

Prema fabulativnom, tj. kronološkom slijedu događaja, drugi dio romana trebao bi biti prije prvoga. Kako je navedeno, drugi dio romana je opis subjektivnih prethodnih događaja, a prvi trenutnog stanja. Dakle, prema fabulativnom slijedu, mladić iznosi svoju trenutnu situaciju. Živi siromašno, asocijalno što ga u jednom trenutku *izluđuje*. Odlučuje prestati biti *nevidljiv*. Druži se s prijateljima iz školskih dana (koji mu nisu ostali u dobrom sjećanju) te s prostitutkom Lizom, koja ostavlja veliki dojam na njega. Navedeni događaji uzrokuju mu brojna psihička previranja te nepromišljena djelovanja. Sama njegova prošlost, koja je iznesena u drugome dijelu, motivirana

³³ Milivoj Solar, *Teorija književnosti* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), na str.37.

³⁴ Solar, *Teorija književnosti*, str.53.

³⁵ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.329.

je navedenim događajima. Zbog toga, u prvome dijelu, četrdesetogodišnji subjekt iznosi svoje stavove o društvu i samome sebi.

3.2. VRIJEME I PROSTOR

Vrijeme i prostor djela usko su vezani uz fabulu te siže djela. Iz neslaganja fabule i siže može se zaključiti da se ni vremenski redosljed iznošenja događaja ne podudara s mogućim stvarnim, tj. izvanknjiževnim događajima. Radnja čitavog djela odvija se tijekom devetnaestog stoljeća u Petrogradu. Međutim, subjekt se, u određenim dijelovima, analepsom³⁶vraća u prošlo vrijeme i prostor. Kao primjer takvog postupka u djelu može se izdvojiti prisjećanje školskih dana i djetinjstva u drugome dijelu romana: „U nižim razredima bio je samo ljepuškast, živahan mališan, kojeg su svi voljeli. Ja sam ga, uostalom, mrzio i u nižim razredima, i to upravo zato što je bio ljepuškast i živahan mališan.“³⁷Uz prisjećanje prošlih događaja prisjeća se i prostora koji ga je okruživao, a u trenutku pisanja subjekta okružuje *podzemlje* u kojem samostalno boravi te zato i iznosi svoje monologe: „Sada dokončavam svoj vijek u svom kutu“³⁸.

3.3. PRIPOVJEDAČ I FOKALIZACIJA

Milivoj Solar u *Teoriji književnosti* navodi da pripovjedača od samog autora teksta treba razlikovati jer je pripovjedač uloga koju dodjeljuje autor³⁹. U *Zapisima iz podzemlja* pripovjedač je nepouzdan jer pripovijeda na sebi svojstven način te iznosi događaje iz svoje perspektive⁴⁰. Isto tako, da je događaje prepričao koji drugi lik, priča bi bila bitno drugačija. Razlika bi se najviše mogla uočiti u drugome dijelu romana u kojem pripovjedač iznosi događaje s večere sa starim prijateljima. Prema Genettu, pripovjedač se u *Zapisima iz podzemlja* može smatrati homodijagetskim. Njegova priča je osobna i *u prvom licu*⁴¹. Također se, prema Genettu, može nazvati i ekstradijagetskim pripovjedačem. Razlog tome je sudjelovanja u priči na prvoj razini⁴².

Solar u *Teoriji književnosti* navodi da brojni književni teoretičari govore o fokalizaciji kao bitnom elementu književne analize⁴³. Fokalizacija se odnosi na razliku onoga *tko vidi* i onoga *tko priča*

³⁶ Analepsa ž (G mn -ēpsā/-ī), književni postupak kojim se radnja vraća u prošlost (sjećanja iz djetinjstva itd.). http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFdnUQ%3D%3D (23.6.2020. , 16:54).

³⁷ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.342.

³⁸ Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, str.304.

³⁹ Milivoj Solar, *Teorija književnosti* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), na str.54.

⁴⁰ Solar, *Teorija književnosti*, str.56.

⁴¹ Gérard Genette, *Fikcija i dikcija*, s francuskog preveo Goran Rukavina (Zagreb: Ceres, 2002), str.32.

⁴² Gérard Genette, *Fikcija i dikcija*, s francuskog preveo Goran Rukavina (Zagreb: Ceres, 2002), str.33.

⁴³ Milivoj Solar, *Teorija književnosti* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), na str.56.

odnosno, gdje se nalazi žarište pripovijedanja. U djelu je prisutna unutarnja fokalizacija koju Genette tumači kao sveznanje promatrača koji je upućen u radnju⁴⁴. Dakle, pripovjedač posjeduje jednako znanje kao i sam lik djela, a samo žarište pripovijedanja je na njemu.

3.4. KARAKTERIZACIJA LIKOVA

Karakter likova usko su povezani s egzistencijalnim motivima te s tadašnjim književnim tendencijama. Lik je, prema Solaru, „tvorevina književnog djela, kojega smo izravno svjesni u procesu čitanja, jer gotovo neposredno možemo zamisliti tko su i što su likovi ostvareni u književnim djelima“⁴⁵. Solar smatra da osnovu književnoznanstvene analize karaktera čini postupak karakterizacije s fokusom na psihološkom karakteru lika.⁴⁶ Također, navodi da se sama karakterizacija djela mora sagledati u čitavom kontekstu djela. Dakle, karakterizacija je neodvojiva od cjeline. Isto tako, autor navodi da se karakter često miješa s tipom. Poneka djela sadrže likove-tipove, što bi značilo da se u njemu očekuje lik karakterističan za pojedinu književnu vrstu. U slučaju *Zapisa iz podzemlja* ne mogu se uočiti tipovi na razini vrste, ali mogu se uočiti kroz prizmu cijelog autorovog stvaralaštva i epohe, što će se prikazati tijekom analize.

„Bolestan sam čovjek...Pakostan sam čovjek. Neprivlačan sam čovjek. Mislim da me boli jetra.“⁴⁷Navedenim riječima započinje pripovijedanje. Može se odmah shvatiti da je riječ o ogorčenom i *umornom* čovjeku. Naime, glavni lik, tj. na kojemu je žarište pripovijedanja, siromašan je i neshvaćen intelektualac. Tu se već može shvatiti zašto je on tipičan lik za stvaralaštvo F. M. Dostojevskog. Primjerice, analogni lik *podzemnom čovjeku* je Raskoljnikov u *Zločinu i kazni* koji je izraz njegove osobne pobune protiv aktualnog morala⁴⁸. Slično se događa i u ovome djelu. *Podzemni čovjek* prezire društvene norme, lažni moral te materijalizam. Drugi su ga osuđivali zbog njegovog neuspjeha u karijeri te neuglednog izgleda. U njemu to budi prkos te svojim postupcima nastoji dokazati da je obrazovaniji, a samim time i bolji od drugih. Nepozvanim dolaskom na večeru sa školskim prijateljima, ukazuje na svoju prkosnu narav te želju za dokazivanjem: „i ukoliko bude netaktičnije, ukoliko bude nepriličnije da odem, utoliko ću prije otići“⁴⁹. Međutim, u isti mah želi biti prihvaćen od strane društva, no ne može se otrgnuti od svojeg

⁴⁴ Gérard Genette, *Metalepsa*, s francuskog prevela Ivana Franić (Zagreb: Disput, 2006), na str.27.

⁴⁵ Solar, *Teorija književnosti*, str.57.

⁴⁶ Solar, *Teorija književnosti*, str.58.

⁴⁷ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.303.

⁴⁸ Milivoj Solar, *Teorija književnosti* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), na str.58.

⁴⁹ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.345.

prijezira prema ljudima koji su, prema njegovom kriteriju, nepravedno uspješni i bogati, budući da je on sam veći intelektualac od njih. Želi se othrvati svojoj nevidljivosti u društvu te dobiti njihovu naklonost. Nakon neuspjelih nakana, osjeća veliki prijezir prema svima, što rezultira i odbacivanjem ljubavi prema Lizi. Živi u razvratu, ogorčenosti, prijeziru te se zbog toga okreće pasivnom životu u *podzemlju*.

Zverkov, Simonov, Trudoljubov i Ferfičkin suprotnost su *podzemnom čovjeku*. Oni su prijatelji iz školskih dana. Iz perspektive ekstradijagetskog - homodijagetskog pripovjedača, saznaje se da su u djelu opisani kao nezasluženo ugledni ljudi u društvu. Oni su glupi i površni što *podzemnog čovjeka* iritira te mu budi ogorčenost: „Drugovi su me dočekali zlobnim i nemilosrdnim porugama zbog toga što nisam bio sličan nikomu među njima. A nisam mogao podnijeti poruge“⁵⁰. Njihove priče i stavovi su površne i isprazne. Imaju ljepotu, status i novac što je, prema perspektivi pripovjedača, nedovoljan razlog da ga mogu omalovažavati.

Prostitutka Liza također je tipičan lik romana F. M. Dostojevskog. Ona je mlada i lijepa djevojka, *pravedna patnica*, koja bira samodestruktivan put da bi spasila sebe i obitelj iz siromaštva. Na trenutak budi *podzemnog čovjeka* iz njegove zlobe, lažnog samoljublja te ogorčenosti, a on joj pokušava objasniti da se treba spasiti dok je mlada i ima snage te se i sam poistovjećuje s njenom patnjom: „ja sam... možda, isto takav nesretnik kao i ti, šta znaš, i namjerno srljam u blato, također od tuge.“⁵¹ Unatoč tome, on se uplaši moguće ljubavi i bliskosti te ju odbacuje, što ga je vratilo na stari put k *podzemlju*.

⁵⁰ Ibid., str.346.

⁵¹ Ibid., str.363.

4. EGZISTENCIJALNI MOTIVI U ZAPISIMA IZ PODZEMLJA

U analizi egzistencijalnih motiva u djelu koristit će se filozofski stavovi Sørenea Kierkegaarda. Kao što je već navedeno, filozofija Sørenea Kierkegaarda izabrana je kao najbliža poveznica s motivima u *Zapisima iz podzemlja*. Motivi tipični za stvaralaštvo F. M. Dostojevskog su: motiv pakosti, preživljavanje u siromaštvu, sramota, razvrat te neuklapanje u društvenu zajednicu. Oni izazivaju određena rastresena psihološka stanja lika i djelovanja, što će se povezati s Kierkegaardovim stavovima. Isto tako, prisutan je i sam motiv spasonosne Božje uloge u teškim trenucima. Kao što je i napomenuto, religijski moment je onaj u kojem se najbliže sastaju *Zapisi iz podzemlja* te Kierkegaardova filozofija.

U poglavlju *Filozofija Sørenea Kierkegaarda* navedeno je da za njega prava egzistencija u čovjeka leži unutar istine koja se odnosi na subjektivno iskustvo postojanja. Samim time kritizira oponašanje drugih, jer subjekt mora samom sebi produbiti svoju subjektivnosti. Dakle, čovjek se ne može aktualizirati i spoznati bit svoje egzistencije ako ne promotri sebe kroz svoje vlastito iskustvo. Jasno je da konačna aktualizacija subjekta leži u njegovoj povezanosti s Bogom, gdje on zapravo postaje *samostalan uz Boga*. Dakle, čovjek je sposoban samostalno birati i u *vlastitom ja* spoznati svoju subjektivnu istinu. Slično se događa i s *podzemnim čovjekom* u *Zapisima iz podzemlja*. Protagonist u djelu iznosi svoje probleme i spoznaje koje nastoji dokučiti kroz pisanje u dubokom podzemlju. Ono u njemu budi razna egzistencijalna pitanja koja se dotiču Kierkegaardovog definiranja istine. Njegovo je pitanje zapravo preispitivanje Kierkegaardova stava spoznavanja istinitosti u *vlastitom ja*. Stoga se pita: „može li čovjek barem sa samim sobom biti potpuno otvoren i ne uplašiti se potpune istine?“⁵² Samim time Kierkegaard daje odgovor na navedeno pitanje *podzemnog čovjeka*. Subjekt se otvori samome sebi u trenutku kada prihvati Boga kao istinu. Glavni lik *Zapisa iz podzemlja* prihvaća svoju individualnu sudbinu, međutim, on se još uvijek ne aktualizira te ne spoznaje istinu. Razlog tome je što još ima moć izbora te mogućnost izlaska iz *podzemlja*, no on odbija promijeniti svoje stanje: „pa čak i kad bi ti još preostalo vremena i vjere da se pretvoriš u nešto drugo, da se, zacijelo, ni sam ne bi poželio promijeniti; a kad bi i želio, ni tada ne bi učinio, zato što se zapravo možda i nemaš u što pretvoriti“⁵³. Međutim, ono što ga i stavlja u sumnju prema vlastitoj egzistenciji prema

⁵² Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.327.

⁵³ Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, str.307.

Kierkegaardu bila bi njegova praznovjernost: „Dovoljno sam obrazovan da ne budem praznovjeran, ali sam praznovjeran.“⁵⁴ Dakle, *podzemni čovjek* još nije u potpunosti spoznao samog sebe. U radu *Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)* Trajče Stojanova, navodi se da *podzemnog čovjeka* muče razna metafizička pitanja kojima preispituje svoju egzistenciju. Dijalektičko ispitivanje uvijek će nuditi oba rješenja s jednakih vrijednosti koja će ga konstantno vraćati u podzemlje. Njegov razum ne može prihvatiti činjenicu da ne može dokučiti pitanje Božje opstojnosti te životnog smisla.⁵⁵ Prema Kierkegaardu, *podzemnog čovjeka* muče nedokučiva pitanja jer nije odabrao Boga da bi izašao iz podzemlja.

Navedene spoznajne poteškoće *podzemnog čovjeka* i njihov izvor najbolje će se prikazati analogijom s Kierkegaardovim stadijima ljudske egzistencije. Kako je navedeno, za Kierkegaarda su stadiji slobodan ljudski izbor. Estetski stadij je prvi i najniži, a estetskog čovjeka obilježava trenutno ispunjenje želja, hedonistički način života te vođenje nagonima. Želje koje estetičar ispunjava nisu produkt njega samog, već izvanjskih utjecaja na njega. Dakle, estetičar se zadovoljava ispunjenjem želja koje ne nastaju iz njegove volje i zato ga zadovoljava bogatstvo, prestiž, ugled, ljepota i zdravlje. Kada se promotre opisi iz perspektive *podzemnog čovjeka*, može se zaključiti da obilježja estetičara nose Zverkov, Simonov, Trudoljubov i Ferfičkin. Oni su njegovi kolege iz djetinjstva i od tada ih prezire. Prezire ih zbog njihove površnosti, a u isto vrijeme im zavidi. Sljedeći navod *podzemnog čovjeka* odnosi se na Zverkova. „Ja sam ga, uostalom, mrzio i u nižim razredima, i to upravo zato što je bio ljepuškast i živahan mladić“⁵⁶, „Poslije sam čuo njegove kasarnsko-poručničke uspjehe, o tome kako se provodi. Zatim su se pronijele druge glasine - o tome kako napreduje u službi“⁵⁷. Zverkov se i tijekom njihove zajedničke večere hvalio svojim bogatstvom te uspjesima, a u isto vrijeme je omalovažavao *podzemnog čovjeka* zbog njegovog siromaštva i neuspjeha u službi: „shvaćao sam da me sad vjerojatno preziru zbog neuspjeha u službenoj karijeri i zbog toga što sam se isuviše zanemario, hodao sam u ružnoj odjeći i slično, što je u njihovim očima predstavljalo cimer moje nesposobnosti i beznačajnosti“⁵⁸. Takve stavove imaju i Simonov, Ferfičkin te Trudoljubov. U sljedećem opisu Trudoljubova može se zaključiti kako ih *podzemni čovjek* vidi kao razmetljive materijaliste: „pun strahopoštovanja prema

⁵⁴ Ibid., str.303.

⁵⁵ Trajče Stojanov, »Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)«, *Diacovensia: teološki prilozi* 18 (1/2010), str. 197-208, na str.199.

⁵⁶ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.342.

⁵⁷ Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, str. 343.

⁵⁸ Ibid., str.342.

svakom uspjehu i sposobnosti raspravljanja o proizvodnji i samo o proizvodnji“⁵⁹. Dakle, može se zaključiti da su Zverkov, Simonov, Trudoljubov i Ferfičkin estetski ljudi. Oni su materijalisti, hvalisavi, cijene samo ugled i ugledne ljude. Prema Kierkegaardu takve tendencije nisu izraz vlastite volje, već su to izvanjske težnje što ih ostavlja u djetinjem stanju.

Kako se navodi u djelu *Concluding Unscientific Postscript*, u estetskom stadiju nemogućnost otkrivanja sebe, otvaranja samom sebi te prikrivanje sebe, je dječja igra. U etičkom stadiju ono predstavlja užas⁶⁰. U poglavlju *Etički stadij* navedeno je da je etički čovjek odgovoran pred samim sobom te da njegov izbor ima presudan utjecaj na njega samog i na njegov život. Dakle, može se zaključiti da čovjek svojom slobodnom voljom bira u kojem će stadiju biti te hoće li ostati u etičkom ili prijeći u religiozni stadij. U radu Trajče Stojanova *Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)* autor napominje da *podzemni čovjek* shvaća da je svaki ljudski postupak iz njegove volje tj. htjenja. Navodi i to da daje primat volji nad razumom jer smatra da volja više njime rukovodi⁶¹. Takav je slučaj i u Kierkegaardove filozofije. Čovjek što je samosvjesniji time ima više volje. Isto tako, ona se najviše očituje u etičkom stadiju u kojem je *podzemni čovjek* jer prema Kierkegaardu on svojevolumno bira hoće li prijeći u religiozni stadij. U prvom dijelu *Zapisa iz podzemlja podzemni čovjek* iznosi monologe koji govore o slobodnoj volji, a kritizira univerzalno definiranje ljudskog htjenja: „ako se ikada pronađe formula svih naših htjenja i hirova (...) tada će čovjek možda prestati htjeti nešto(...). No kakva je to radost – htjeti nešto prema tablici?“⁶² Time se može zaključiti kako *podzemni čovjek* potvrđuje Kierkegaardovu tezu da svaki čovjek ima slobodu izbora te da nemaju svi ljudi jednaka životna htjenja.

Podzemni čovjek konstanto je u etičkim previranjima. Međutim, vidljivi su i momenti estetskog stadija u njegovom djelovanju. U mladosti posjećuje javne kuće i opija se: „Tjerao sam razvrat sam (...). Već sam tada nosio u duši podzemlje.“⁶³U podzemlju on propituje svoje mladenačke odluke i život, no nastavlja se opijati te živjeti u očajanju: „upravo u očajanju kriju se najvrelije naslade, osobito kad si i te kako svjestan bezizlaznosti svog položaja.“⁶⁴Već je navedeno da su tjeskoba i očajanje momenti etičkog stadija kojima se omogućuje pronalazak *vlastitog ja* te put k

⁵⁹ Ibid., str.343.

⁶⁰ Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript to the Philosophical Crumbs*, edited and translated by Alastair Hannay (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), str. 219.

⁶¹ Trajče Stojanov, »Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)«, *Diacovensia: teološki prilozi* 18 (1/2010), str. 197-208., na str. 201.

⁶² Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.319.

⁶³ Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, str.333.

⁶⁴ Ibid., str. 307.

religioznom stadiju. Kierkegaard u djelu *Ili-ili* daje opis ljudskog stanja koji je sličan i kod *podzemnog čovjeka*: „Ali ipak, ti si očajan. To nije aktualno očajanje, nego očajanje duha. Tvoje misli suviše su požurile, prozreo si da je sve taština, ali nisi se pomaknuo s mjesta.“⁶⁵ Upravo takav je *podzemni čovjek*. Prozreo je sve karakteristike estetskog stadija, no još je uvijek zastao u etičkom stadiju tj. u tjeskobnom stanju. No, u jednom momentu može se naslutiti da se ipak nastoji okrenuti Bogu: „Ali, završilo je razdoblje mog razvrata i postao sam užasno tužan. Nastupilo je kajanje i nastojao sam da ga se oslobodim“⁶⁶. Kajanje je također jedan od momenata etičkog stadija u kojem čovjek preispituje svoje postupke: „svaka različita ljubav ima različit izraz; ali postoji, također, jedna ljubav kojom volim boga i ta u jeziku ima samo jedan izraz: kajanje.“⁶⁷ Čovjek prvo mora očajavati da bi se pojavilo kajanje, a takav je slučaj kod *podzemnog čovjeka*. *Podzemni čovjek* svjestan je svojih grijeha te kajanjem nastoji iskupiti svoje grijeha iz prošlosti, no suviše je pasivan za konačni izlazak iz *podzemlja*.

Zlatko Crnković u *Napomeni Zapisa iz podzemlja* piše da je Dostojevski došao do zaključka da se ljudska narav može mijenjati samo pod djelovanjem nagonске vjere, ali mu je cenzura zabranila to iznijeti.⁶⁸ Dakle, Dostojevski je nastojao iznijeti zaključak kojim bi se iznijela čitava ideja čovjekove potrebe za Kristom. Dostojevski navodi da je djelo, zbog cenzure, puno proturječja i nabacanih fraza. Istu ideju predstavlja i Søren Kierkegaard koji svojim djelima navodi da je vrhunac realizacije religiozno življenje u kojem pojedinac bira Boga kao najviši cilj svojeg ostvarenja⁶⁹. Prema tome, jasno je da Dostojevski ne uspijeva provesti svoju temelju misao. Stoga i sam *podzemni čovjek* ostaje u etičkom i ne uspijeva prijeći u religiozni stadij iako je bio u stanju tjeskobe, očajanja i kajanja. Trajče Stojanov u *Filozofskom sistemu Dostojevskog* smatra da se preobrazba podzemnog čovjeka može naslutiti sljedećim navodom: „Razbacujete se saznanjem, a vječno ste neodlučni. Iako vam um radi, srce vam je razvratom pomračeno, a bez čistoga srca – nema potpunoga i pravilnoga saznanja.“⁷⁰ Isto tako, naznake njegovog okretanja k Bogu mogu se

⁶⁵ Søren Kierkegaard, *Ili -Ili*, preveo s njemačkog Milan Tabaković, (Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost,1990), na str.607.

⁶⁶ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.338.

⁶⁷ Søren Kierkegaard, *Ili -Ili*, preveo s njemačkog Milan Tabaković, (Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost,1990), na str.629.

⁶⁸ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.329.

⁶⁹ Aleksandra Golubović, »Recepcija Kierkegarda u Hrvatskoj«, *Filozofska istraživanja* 28 (2/ 2008), str. 253-270, na str. 259.

⁷⁰ Trajče Stojanov, »Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)«, *Diacovensia: teološki prilozi* 18 (1/2010), str. 197-208., na str. 204.

uvidjeti u odnosu prema Lizi. Liza je tip *pravedne patnice* i žene koja žrtvuje sebe za dobrobit drugih. Suosjeća s Lizom jer i on pati poput nje. Nastoji joj ukazati na njezinu posebnost i ispravan moralni put iako hini da je to učinio samo kako bi joj se *narugao*. Pokušava ju uvjeriti u to da može živjeti drugačije i bolje. Riječi koje joj upućuje prikazuju naznake njegovog preobraćenja i Liza je jedina osoba koja u njemu budi empatiju. Ono se najviše može primijetiti u njegovom govoru o ljubavi i obitelji. Navodi kako je ljubav Božja tajna koja treba biti sakrivena od tuđih očiju te na taj način postaje svetija.⁷¹ Prema Stojanovu, Dostojevski nam time želi ukazati da je ljubav ona kojom se čovjek sjedinjuje s Kristom i postaje slobodan⁷². Međutim, *podzemni čovjek* odbija svaku mogućnost ljubavi. Tako se odbijanje Lize može shvatiti kao odbijanje promijene, tj. odbijanje prelaska u religiozni stadij. Na kraju djela *podzemni čovjek* ostaje u fazi kajanja: „Još nikad nisam bio iskusio tolike patnje i kajanja“⁷³. Stoga, prema Kierkegaardu, *podzemni čovjek* još uvijek ne spoznaje samog sebe, nije *vlastito ja* jer se ne sjedinjuje s Bogom. Razlog tome vjerojatno leži u cenzorima koje i sam Dostojevski proziva. Može se pretpostaviti da je cenzura djela razlog zbog kojeg *podzemni čovjek* nije prešao u religijski stadij ili što misao F. M. Dostojevskog o ljudskoj potrebi Boga nije eksplicitnije prikazana.

⁷¹ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str.366.

⁷² Trajče Stojanov, »Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)«, *Diacovensia: teološki prilozi* 18 (1/2010), str. 197-208., na str. 206.

⁷³ Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978), na str. 386.

5. ZAKLJUČAK

F.M. Dostojevski jedan je od najutjecajnijih pisaca realizma. Njegova djela preteča su moderne proze zbog svoje slobodnije forme, psiholoških karakterizacija likova te filozofskih tendencija. Djela čitatelju ukazuju na probleme koji se javljaju uslijed krivih moralnih prosudbi te odbacivanja Boga. Prema tome, ni sami *Zapisi iz podzemlja* nisu izbjegli navedene književno-filozofske teme. Glavni lik preispituje svoje životne odabire, svoju egzistenciju, razloge postojanja te ulogu u društvu. Preispituje ustaljeni moral društva te ironizira društvene norme. Vidljivo je da roman sadrži brojne motive koji karakteriziraju egzistencijalna djela. Poznato je da Dostojevski svojim djelima nastoji ukazati na ljudsku potrebu za Bogom, što se u *Zapisima iz podzemlja* implicitno prikazuje. Cenzori odbacuju konačan zaključak u kojem bi se prikazao pronalazak Božjeg puta *podzemnog čovjeka*. No, iako Dostojevski ne objavljuje djelo prema prvotnom naumu, on uspijeva uputiti čitatelja u nakanu svojeg djela. Zbog nastojanja prikaza potrebe za Bogom i obilja egzistencijalnih motiva, njegovo stvaralaštvo podsjeća na filozofska promišljanja Sorena Kierkegarda. Søren Kierkegaard smatra da svaka osoba mora razviti jasnu svijest o svojem životnom stanju, prihvatiti svoju individualnost te prihvatiti Boga. Njihova stvaralaštva sastaju se u brojnim točkama. Dakle, Kierkegaard smatra da je subjektivna istina prava istina te da čovjeka definira njegova vlastita egzistencija. U svakom trenutku čovjek može slobodno birati i zbog toga njegov izbor ovisi u kojem će životnom stadiju biti. *Podzemni čovjek* nastoji preispitati narav ljudske egzistencije, otkriva da se vodi slobodnom voljom i ljubavlju, a ne razumom. Dakle, prihvaćanje vlastite individualnosti te slobodne volje kao vodiča, prvi su motivi u kojima se sastaju njihova promišljanja. Kierkegaard u tome duhu iznosi svoju dijalektiku, odnosno tri stadija ljudskog života. *Podzemni čovjek* kao takav predstavnik je etičkog stadija. Nalazi se u stanju očajanja pa naposljetku i kajanja, što Kierkegaard navodi kao očite znakove etičkog životnog stadija. Očajanje se javlja zbog osjećaja nemogućnosti životne preobrazbe, a kajanje nakon osvještavanja grijeha iz mladosti. Osuđuje svoje prijatelje iz djetinjstva koje zadovoljavaju niske pobude te površni razgovori. Oni iz tog razloga predstavljaju Kierkegaardov estetski stadij kojemu je glavna karakteristika želja za nečime izvanjskim, a ne za onime u iskonskim u čovjeku. Iskonsko u čovjeku, odnosno ono prema čemu čovjek konstantno teži, je sam Bog. Tako podzemni čovjek ostaje u etičkom stadiju jer ne uspijeva prihvatiti ljubav, a samim time ni Boga. Ukoliko bi prihvatio Boga prešao bi u Kierkegaardov religiozni stadij te prešao stanje očajanja, tjeskobe i kajanja. Tako se lik Lize može uzeti kao metafora odbacivanja Boga. Ona je prva koja u *podzemnom čovjeku* budi suosjećanje i ljubav. Odbacuje ju zbog straha za promjenom, a i zbog toga što je nesretna kao i on. Ne prihvaća preobrazbu samoga sebe, odbacuje svoju mogućnost za srećom i ljubavlju te zbog toga stari u svojem *podzemlju*. Tako se i podzemlje može shvatiti kao

alegorija Kierkegaardova stanja kajanja u kojemu se nalazi etički čovjek. Iz prethodno navedenog može se zaključiti da *Zapisi iz podzemlja* obiluju egzistencijalnim motivima filozofije Sorena Kierkegarda. Stvaralaštvo Dostojevskog preteča je modernog romana, a Kierkegardovo stvaralaštvo preteča je egzistencijalne filozofije. Prema tome, može se reći da su obojica postavila temelje za buduća filozofska i književna djela.

6. LITERATURA

Aleksandra Golubović, »Recepcija Kierkegaarda u Hrvatskoj«, *Filozofska istraživanja* 28 (2/2008), str. 253-270.

Anàlepsa http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFdnUQ%3D%3D (23.6.2020., 16:54).

Fjodor Mihajlovič Dostojevski, »Zapisi iz podzemlja«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978).

Frederick Copleston, »Post-Kantian idealist systems«, u: Frederick Copleston, *A History of Philosophy volume 7, Modern Philosophy: From the Post-Kantian Idealists to Marx, Kierkegaard and Nietzsche*, (New York: Image Books Doubleday, 1994).

Gérard Genette, *Fikcija i dikcija*, s francuskog preveo Goran Rukavina (Zagreb: Ceres, 2002).

Gérard Genette, *Metalepsa*, s francuskog prevela Ivana Franić (Zagreb: Disput, 2006).

Krešo Čvrljak, »Životna filozofija likova u romanima F. M. Dostojevskog. Jedan pogled iz današnje perspektive.«, *Crkva u svijetu* 4 (2/1969), str. 181-194.

Michael Watts, *Kierkegaard* (Oxford: Oneworld Publications, 2003).

Milivoj Solar, *Teorija književnosti* (Zagreb: Školska knjiga, 2005).

Søren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, preveo Milan Tabaković, (Beograd: Ideje, 1974).

Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript to the Philosophical Crumbs*, edited and translated by Alastair Hannay (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Søren Kierkegaard, »Fear and Trembling«, u: Søren Kierkegaard *Fear and Trembling, Repetition*, Edited and Translated by. Howard V. Hong and Edna H. Hong with Introduction and Notes (New Jersey: Princeton University Press, 1983).

Søren Kierkegaard, *The Concept of Anxiety*, edited and translated by Reidar Thomte in collaboration with Albert B. Andersson (New Jersey: Princeton University Press, 1980).

Søren Kierkegaard, *Ili -Ili*, preveo s njemačkog Milan Tabaković, (Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost, 1990).

Trajče Stojanov, »Filozofski sistem Dostojevskog (pokušaj rekonstrukcije)«, *Diacovensia: teološki prilozi* 18 (1/2010), str. 197-208.

Zlatko Crnković, »Napomena«, u: F. M. Dostojevski, *Zapisi iz mrtvog doma*, preveo Vladimir Gerić (Zagreb: Znanje, 1978).